

PRZYCZYNEK DO BADAŃ DAWNEJ KULTURY ARCHITEKTONICZNEJ WSI DOLISTOWO

Joanna Świerzińska*, Jarosław Szewczyk**

* studentka Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej, ul. O. Sosnowskiego 11, 15-893 Białystok,
E-mail: joanna9143@wp.pl

** Politechnika Białostocka, Wydział Architektury, ul. O. Sosnowskiego 11, 15-893 Białystok,
E-mail: j.szewczyk@pb.edu.pl, ORCID 0000-0002-2454-2934

DOI: 10.24427/aea-2020-vol12-no2-03

PRELIMINARY RESEARCH INTO VERNACULAR ARCHITECTURAL CULTURE OF DOLISTOWO

Abstract

Results of field survey and preliminary architectural research in villages of Biebrza Valley, with special focus on Dolistowo Stare, Jaświły commune, N-E Poland, are displayed in order to examine and to document local vernacular architectural heritage. The general objective of the paper is to define needs for future research in the region, by pointing places and phenomena that are worthy of detailed examination.

Streszczenie

Przedstawiono wyniki architektonicznych badań terenowych z 2019 roku w dolinie Biebrzy, ze szczególnym uwzględnieniem wsi Dolistowo Stare w gminie Jaświły. Tematem badań był stan zachowania miejscowej architektury wernakularnej, rodzimej, przedmodernistycznej (w sensie zaistnienia jeszcze przed ideowym przełomem właściwym temu stylowi), postrzeganej jako lokalne dziedzictwo kulturowe. Celem badań było też wskazanie miejsc, obiektów i zjawisk godnych dalszej przyszłej uwagi naukowej.

Keywords: rural planning; rural architecture; vernacular architecture; Białystok region

Słowa kluczowe: ruralistyka; architektura i budownictwo wiejskie; architektura wernakularna; Białostoczczyzna

WPROWADZENIE

Niniejsza praca jest przyczynkiem do utrwale-
nia wiedzy o zachowanej po dziś dzień „tradycyjnej”
wiejskiej architekturze i budownictwie doliny Biebrzy.
Przedstawiono w niej wyniki poszukiwań architektury
wernakularnej¹, przeprowadzonych w gminach nadbie-
brzańskich w marcu 2019 roku. W regionie dość licz-
nie zachowały się po dziś dzień stare wiejskie budynki

mieszkalne i gospodarskie, zachowujące od półwiecza
lub dłużej niemal bez zmian swe formy i zewnętrz-
ne zdobnictwo, a z niewielkimi zmianami – rozplano-
wanie i wystrój wnętrz. Najstarsze z nich wzniesiono
około 1880 roku, zaś z lat sześćdziesiątych XX wie-
ku pochodzą najmłodsze z tych, które można uznać
za „tradycyjne” w sensie ich niepodlegania wzorcom

¹ *Architekturę wernakularną*, czyli „architekturę bez architekta”, niekiedy też utożsamianą (lub tylko kojarzoną) z *architekturą rodzimą*, właściwą dawniej tradycji danego miejsca, rozumiemy tu jako architekturę, której estetyki i konstrukcji nie ukształtował zamysł ani architekta, ani wyszkolonego technika budowlanego, ani kreślarza, wsparty formalnym projektem – lecz ukształtowała je suma przekazywanych z pokolenia na pokolenie doświadczeń zastosowanych przez budowniczych. W tym znaczeniu architektura wernakularna na Białostoczczyźnie powstała do lat sześćdziesiątych XX wieku, ale pomniejsze obiekty (na przykład piwnice i spichrze) wznoszono bez projektów i bez doradztwa technicznego jeszcze przez kolejną dekadę lub dwie.

architektury nowoczesnej, jak też za „wernakularne” w sensie odzwierciedlenia rodzimych zwyczajów i rozwiązań materiałowych, konstrukcyjnych i zdobniczych. Oczywiście budynki te reprezentują różne stylistyki właściwe różnym okresom; podlegały one też lokalnym modom i kaprysom inwestorów oraz były stawiane przez przedstawicieli różnych warstw społecznych, a w niektórych przypadkach – różnych wyznań i języków w wielokulturowym tyglu dawnej Białostocczyzny. Z drugiej zaś strony w regionie coraz liczniejsze są też wsie już całkowicie przekształcone, pozbawione dawnych chałup, starych domów, starych stodół i spichrzów, zabudowane wyłącznie kilkukondygnacyjnymi „gierkowskimi” (oraz późniejszymi) domami i nowymi budynkami fermowymi.

Po poszukiwaniach rozpoznawczych wybrano do badań szczegółowych gminę Jaświły w powiecie monieckim, a w niej Dolistowo, a właściwie przylegający niemalże bezpośrednio do Biebrzy organizm osadniczy złożony z dwóch złączonych ze sobą wsi Dolistowo Nowe i Dolistowo Stare. Znajdują się one w odległości liczonej w linii prostej około 50 kilometrów na północ (lekko na zachód) od Białegostoku, na skraju Biebrzańskiego Parku Narodowego.

Wybór oparto na następujących powodach i przesłankach:

1. Powody (argumenty wynikające z poszukiwań rozpoznawczych):

- Większość domów i mniej więcej połowa budynków gospodarskich w obu wsiach pochodzi sprzed 1960 roku i nadal zachowuje swe pierwotne rozplanowania i formy zewnętrzne oraz zdobnictwo, niekiedy lekko zmodyfikowane.
- Zachowały się liczne domy z wewnętrznym wystrojem sprzed półwiecza lub starszym.
- Zewnętrzna i wewnętrzna estetyka oraz konstrukcja starych domów, w mniejszym zakresie także piwnic, spichrzów i stodół w tejże wsi, wykazują znaczne zróżnicowanie, większe niż we wsiach sąsiednich, poświadczając zaistnienie interesujących przeszłych tendencji, wartych zbadania.

2. Przesłanki (argumenty niewynikające bezpośrednio z poszukiwań rozpoznawczych):

- Wieś jest duża w porównaniu z innymi wsiami gminy i regionu, albowiem już tylko samo Do-

listowo Stare liczy ponad 250 mieszkańców, tymczasem właśnie w większych wsiach najdynamiczniej rozwijały się ciekawe zjawiska architektoniczno-zdobnicze².

- Wieś leży przy samej Biebrzy, tymczasem na Białostocczyźnie właśnie wsie leżące w dolinach dużych rzek, takich jak Narew i Biebrza, jak również wsie przygraniczne, zachowały zabudowę najmniej przekształconą (podobnie rzecz ma się z wsiami przylegającymi do innych barier naturalnych, takich jak puszcze).
- Dolistowo Stare przykuwało już wcześniej uwagę uczonych [M. Dolistowska 1997; J. Maroszek 2004; A. Studniarek i P. Borowik 2011], choć nie było przedmiotem badań systematycznych w odniesieniu do architektury wernakularnej.

Niniejsza praca ma charakter przyczynkowski, bo obfitości dobrze zachowanej tu starej zabudowy, mało przekształconej, a zarazem estetycznie wyrazistej, nie udało się w pełni zinwentaryzować (niekiedy wymagałoby to pokonania nieufności mieszkańców) ani w pełni opisać, toteż przyjętym tu celem stało się raczej wskazanie potrzeb badawczych i pokazanie wybranych zjawisk, a nie całościowa i kompletna ocena przedmiotu badań.

1. INFORMACJE WSTĘPNE

Dolistowo Stare istniało w 1358 roku jako wieś Targowisko, choć według Józefa Maroszka [2004, s. 5-7] wieś tę lub jej okolice można łączyć ze znacznie wcześniejszą misją chrystianizacyjną Brunona z Kwerfurtu (zginął przed 1009 rokiem) oraz z późniejszą lokalizacją wzmiankowanego w źródłach niewielkiego zamku krzyżackiego Metenburg, wzniesionego po 1392 roku. Oba te wydarzenia dzieli prawdopodobna likwidacja wsi wskutek najazdów jaćwieskich i litewskich (1258-1263, 1301-1324), po którym to okresie dokumenty poświadczają już istnienie wsi pod jej obecną nazwą.

Dawne mapy z okresu po uwłaszczeniu, a przed komasacją (ryc. 1) ujawniają podział wsi na: (1) niewielkie Dolistowo Kolonialne; (2) właściwe Dolistowo Stare (przed uwłaszczeniem własność Rozalii z Mostowskich Sapieżynej); (3) Dolistowo Poduchowne zamieszkałe przez kilkanaście rodzin będących do 1843 roku własnością plebańską, a później do uwłaszczenia

² Na Białostocczyźnie były to na przykład:

+ moda z pierwszej połowy XX wieku na niezwykle ozdobną ornamentykę elewacji drewnianych chałup w całej wschodniej połowie dawnego województwa białostockiego, lecz najsilniej rozwinięta w dużych wsiach (Czyże, Plutycze, Soce, Wojszki i Trześcianka);
 + od lat sześćdziesiątych do osiemdziesiątych XX wieku nieformalna rywalizacja o najpiękniej ozdobione drewniane płoty przyuliczne (później także metalowe) w dwóch dużych wsiach Ryboły i Prownicze;
 moda z lat trzydziestych i pięćdziesiątych na oszklone werandy w największych wsiach podmiejskich.
 + Co ciekawe, wszystkie te zjawiska zaistniały także w pewnej mierze w Dolistowie Starym.

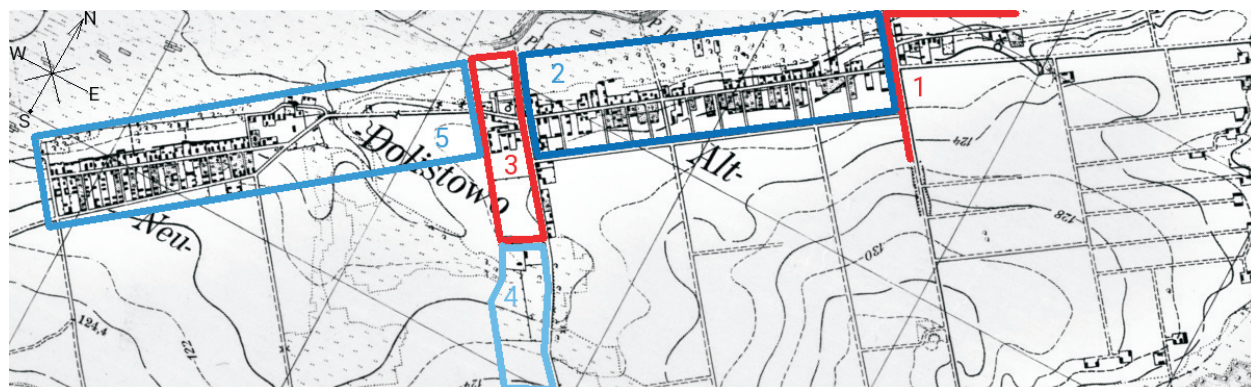
PRZYCZYNEK DO BADAŃ DAWNEJ KULTURY ARCHITEKTONICZNEJ WSI DOLISTOWO

– skarbową. Podział ten wciąż jest częściowo widoczny w strukturze wsi (ryc. 1-2). Od południa ze wsią graniczyły zabudowania kościelne (4), a od zachodu zabudowania folwarku, który w roku 1791 rozparcelowano, tak iż na jego miejscu powstała wieś Dolistowo Nowe (5), obecnie złączona z Dolistowem Starym, lecz będąca osobnym sołectwem.

Obecnie wieś Dolistowo Stare liczy ponad 120 siedlisk i jest ulicówką rozbudowaną (a zarazem zaczątkiem wielodrożnicy; ryc. 1 i 2), to znaczy z za-

budową głównie wzdłuż obu stron prostej ulicy mniej więcej równoległej do ogólnego kierunku biegu Biebrzy (która jednak tu, jak też w całym swym biegu, silnie meandruje), ale z dodatkową zabudową wzdłuż poprzecznej ulicy przy zachodniej stronie wsi. Ponadto reliktem komasacji z lat 1933-1936 jest kilkadziesiąt innych siedlisk w zabudowie kolonijnej (rozproszonej).

Ulicowa wieś Dolistowo Nowe stanowi przedłużenie Dolistowa Starego rozciągnięte w kierunku za-

Ryc. 1. Schemat historyczny Dolistowa: 1 – dawne Dolistowo Kolonialne; 2 – właściwa wieś Dolistowo Stare; 3 – dawne Dolistowo Poduchowne; 4 – dawne zabudowania kościelne; 5 – Dolistowo Nowe; opracowanie: J. Świerzbńska.

Fig. 1. A schematic plan of Dolistowo, including bygone hamlets: 1 - Dolistowo Kolonialne; 2 – Dolistowo Stare; 3 – Dolistowo Poduchowne; 4 – former ecclesial territory; 5 – Dolistowo Nowe; source: J. Świerzbńska.

Ryc. 2. Obecny układ Dolistowa Starego; opr.: J. Świerzbńska w oparciu o podkład geodezyjny.

Fig. 2. A plan of contemporary Dolistowo Stare; source: J. Świerzbńska.

Ryc. 3. Obecny układ Dolistowa Nowego;
opr.: J. Świerzińska w oparciu o podkład geodezyjny.

Fig. 3. A plan of contemporary Dolistowo Nowe;
source: J. Świerzińska.

chodnim (ryc. 3). Liczy ono obecnie około 80 siedlisk. Zatem cały organizm osadniczy złożony z obu sołectw liczy ponad 200 siedlisk i jest zamieszkały przez około 850 osób (851 osób według spisu powszechnego z 2011 roku), co stanowi spadek do 65,8% liczby ludności z roku 1970 (tab. 1).

2. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZABUDOWY WSI DOLISTOWO STARE I DOLISTOWO NOWE

Cały organizm osadniczy złożony z obu sołectw rozciąga się wzdłuż głównej ulicy na łącznej długości około 3300 metrów. Dominują siedliska przyuliczne jednostronne, lecz niekiedy siedlisko bywa też przecięte ulicą. Spotyka się siedliska z dwoma domami mieszkalnymi (starym i nowszym), ale są też działki opuszczone, gdzie dom popadł w ruinę. Dlatego łączna liczba domów jest mniej więcej równa wspomnianej wyżej liczbie ponad 200 siedlisk.

2.1. Rozplanowania działek siedliskowych

Domy są najczęściej usytuowane frontem do ulicy, a tylko na niektórych siedliskach zaistniało ustawienie szczytowe domów. Nie zawsze ustawienie szczytowe jest skutkiem wąskiej działki; działki mimo swego wydłużenia zwykle mają tu co najmniej 18-20 metrów szerokości. Budynki towarzyszące (obory, chlewy, spichrze) otaczają podwórze i, choć zwykle wycofane od ulicy, czasami jednak zbliżają się do przyulicznej linii zabudowy (ryc. 4).

2.2. Domy (charakterystyka ogólna)

Domy o ścianach z materiałów niepalnych pochodzą z różnych okresów, choć większość wzniesiono w pierwszej połowie XX wieku, a najstarsze pochodzą z lat osiemdziesiątych XIX wieku (na szczycie domu nr 30 zachowała się data fundacyjna: 1888; ryc. 5). Domy te wznoszono z użyciem różnych materiałów: cegły ceramicznej czerwonej, cegły ceramicznej niedopałki

Tab. 1. Zaludnienie Dolistowa
Tab. 1. Population of Dolistowo in 1970, 1978, 1988 and 2011

wieś	ludność w 1970 r.	ludność w 1978 r.	ludność w 1988 r.	ludność w 2011 r.
Dolistowo Stare	921	749	647	564
Dolistowo Nowe	373	343	325	287
obie wsie – suma	1294	1092	972	851
obie wsie: zaludnienie względem roku 1970	100%	84,4%	75,1%	65,8%

opr. własne na podstawie danych spisowych.
source: own preparation according to census data.

Ryc. 4. Podwórze w Dolistowie Nowym z zachowaną oryginalną zabudową sprzed 80 lat, w tym z przyulicznie sytuowaną piwnicą; fot. J. Świerzińska.

Fig. 4. A homestead in Dolistowo Nowe with all its original 80-year-old buildings, including a storage vault made of stones and pebbles; source: J. Świerzińska.

Ryc. 5. Dom z 1888 roku z datą fundacyjną w szczycie; fot. J. Świerzińska.

Fig. 5. A house, dated back to 1888; source: J. Świerzińska.

Ryc. 6. Dom z pustaków, obecnie już niezamieszany;
fot. J. Świerzińska.

Fig. 6. An old house made of self-made hollow bricks;
source: J. Świerzińska.

(beżowożółtej), pustaków betonowych własnego wyrobu (niekiedy także ozdobnych; ryc. 6), później również cegły silikatowej, pustaków ceramicznych i pustaków z betonu komórkowego.

Dawne domy murowane, wznoszone przez zamożniejszych gospodarzy, były zwykle otynkowane, często z ozdobnym boniowaniem (ryc. 7). Te same wzory boniowania powtarzają się na kilku starych domach, a sporadycznie spotyka się je także na budynkach w sąsiednich wsiach.

Wśród drewnianych budynków mieszkalnych przeważają te z lat 1919-1960, licząc czas ich powstania jako czas ostatniego montażu – powszechne bowiem było wznoszenie budynków z drewna rozbiórkowego, zatem sam budulec mógł być starszy. Kilka drewnianych domów ma umieszczone na elewacjach (zwykle na frontonach) daty fundacyjne; powtarza się data 1919 (ryc. 9, 10). Ponadstuletnich domów drewnianych nie znaleziono; prawdopodobnie już się nie zachowały. Według ustnych relacji w 1918 roku pewną część najstarszej drewnianej zabudowy wsi zniszczył pożar.

Ryc. 7. Dom ceglany z ozdobnym boniowaniem z początku XX wieku;
fot. J. Świerzińska.

Fig. 7. A 120-year-old brick house, finished by rustication;
source: J. Świerzińska.

Ryc. 8. Dolistowo Nowe – dom drewniany przeniesiony w połowie XX wieku na wysoką podmurówkę;
 fot. J. Świerbińska.

Fig. 8. An old timber house on a newer concrete basement;
 source: J. Świerbińska.

Domy drewniane są z reguły posadowione na dość wysokich fundamentach, gdzie wierzch murywanej ściany fundamentowej, a zarazem spód drewnianej podwaliny znajduje się około 50-60 centymetrów nad poziomem terenu; wyjątkiem są tylko domy najstarsze, choć i te mają zwykle bardzo solidny fundament (solidny jak na realia dawnego budownictwa wiejskiego, zwłaszcza na Białostocczyźnie). Natomiast kilka drewnianych domów wyniesiono jeszcze wyżej, tak iż fundament i podpiwniczenie wydają się jakby zdwajać wysokość ścian (ryc. 8). Domy te jednak na ogół pochodzą dopiero z połowy ubiegłego stulecia.

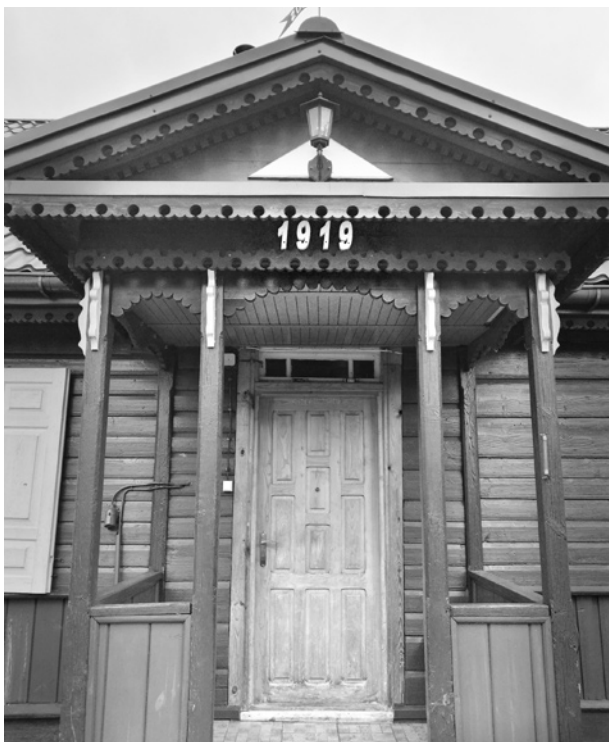
Przeważa konstrukcja sumikowo-łatkowa, ale z zawęgłowaniem na jaskółczy ogon; w przypadku domów nie napotkano czystej konstrukcji sumikowo-łatkowej bez zawęgłowań, natomiast czysta konstrukcja zrębowa (bez łątek) występuje tylko w kilku najstarszych domach pochodzących z lat dwudziestych XX wieku. Domy drewniane mają proste formy: dach dwuspadowy nakrywa prostopadłościenną bryłę, niekiedy wzbogaconą o ganek lub werandę. Większość drewnianych domów jest ozdobnie oszalowana, a niektóre mają też

ozdobne addycje listwowe na narożach, nad oknami, na frontonach szczytowych oraz misternie wycięte ornamenty na listwach gzymsowych. W ostatnich dwóch dekadach wzniesiono kilka nowych domów drewnianych utrzymanych w swobodnie rozumianej „tradycyjnej” stylistyce.

Ornamentyka domów jest na ogół dość oszczędna (na tle wybujałej ornamentyki w innych częściach Białostocczyzny) i ogranicza się do addycji, takich jak drewniane listwy fryzowe (ryc. 9, 10 i 11), zdobienia ganków (ryc. 9, 10, 32) i werand (ryc. 31, 33 i 34), ozdobnie wycinane opaski okienne lub ich części, zwłaszcza nadokienniki (ryc. 9) i ozdobne szalowania naroży, czasami imitujące boniowania. Elementem estetyki drewnianych domów bywa zwykle zmienny rytm kierunków deskowania, w tym deskowania jodełkowe szczytów (ryc. 11).

Odnaleziono jednak kilka domów o wyraźnie bogatszym zewnętrznym zdobnictwie (ryc. 9), a także kilka innych o nietypowo umieszczonych zdobieniach. Na przykład jeden z drewnianych domów wyniesiono na wysokiej kamienno-ceglanej podmurówce o ozdobnie

Ryc. 9-12. Przykłady zdobień dolistowskich domów, w tym inskrypcje fundacyjne; fot. J. Świerzińska.
Fig. 9-12. Adornments on houses in Dolistowo;
source: J. Świerzińska.

profilowanych spoinach (ryc. 13). Inny, również drewniany, ma podmurówkę pokrytą barwnym wzorem (ryc. 10 i 35). Obie podmurówki są około 70-80 letnie, choć same drewniane domy, które na nich ustawiono, są starsze.

Podsumowując: w porównaniu z większością wsi tej części regionu, w których nastąpiła już zasadnicza wymiana zabudowy na nową, reprezentującą niepopartą tradycją wzorce estetyczne, a także w porównaniu z wsiami wschodniej i południowej Białostoczczyzny, wciąż obfitującymi w stare drewniane budynki, lecz dramatycznie dotkniętymi modą na plastikowy siding, zabudowa mieszkalna Dolistowa wciąż jeszcze zawiera, a nawet obfituje w stare domy pochodzące z końca XIX (sporadycznie) i ze wszystkich okresów XX wieku, włącznie z odpowiadającą danemu okresowi estetyką.

2.3. Budynki zagrodowe niemieszkalne

Wśród ciekawszych obiektów gospodarczych znaleziono wciąż jeszcze dobrze zachowane spichrze

drewniane szerokofrontowe, posadowione na podmurówkach kamiennych lub częściej po prostu na kamiennych. Udokumentowano wykorzystanie zużytych kamieni młyńskich jako fundamentów pod drewniane spichrze (lub jako schodków – *przedproży*; ryc. 14).

Ponadto zarejestrowano dość jeszcze liczne stare budynki niemieszkalne wzniesione z użyciem kamienia polnego niełupanego, jak też gładów łupanych. Wśród nich są piwnice (ryc. 15), stodoły (ryc. 16) i budynki inwentarskie (ryc. 17). Budynki te należą do najstarszych. Często ich właściciele nie pamiętają daty budowy. Niektóre przebudowano z dodaniem partii wykonanych z innych materiałów (ryc. 17).

2.4. Inne budynki

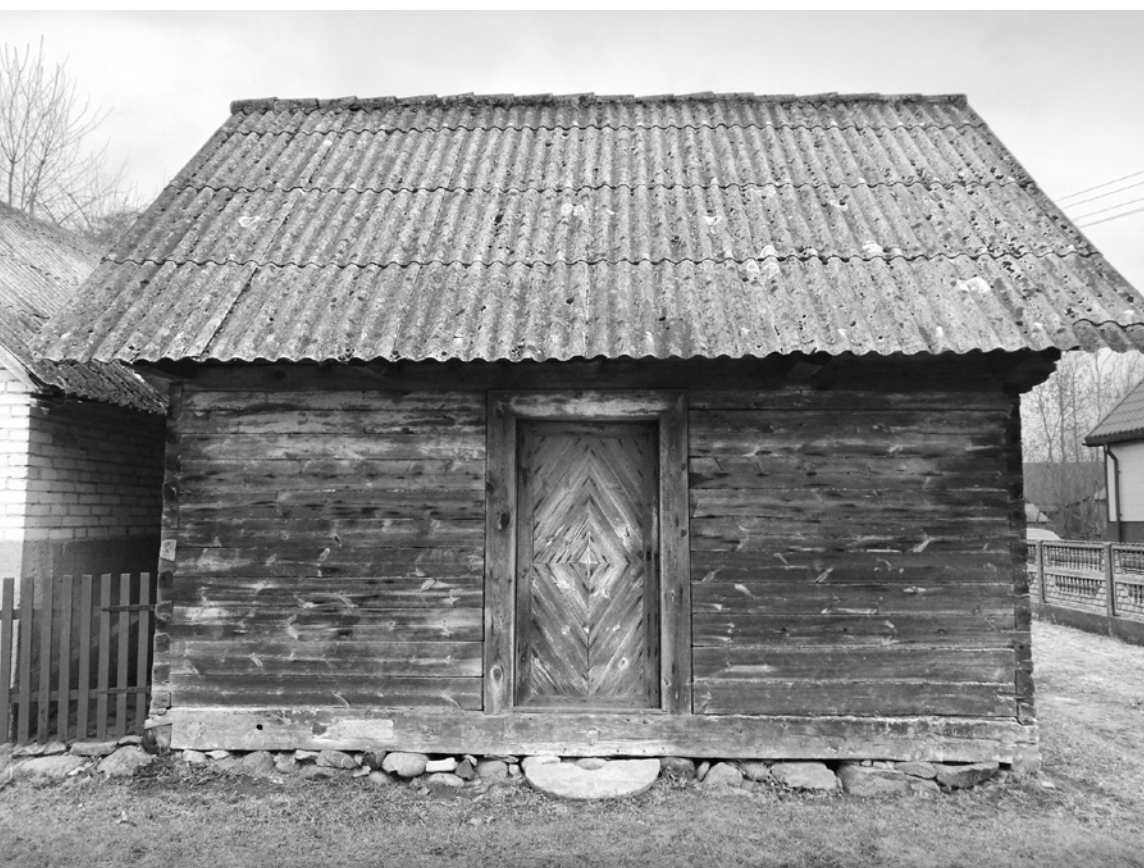
We wsi istnieje też kilka budynków dawnego małego przemysłu wiejskiego, w tym pochodzący sprzed 1870 roku³ wiatrak holenderski (ryc. 18) ze zdemontowanymi przed półwieczem skrzydłami (śmigłami, *śmigami*), później funkcjonujący jako młyn na-

³ Datę potwierdza blaszana tabliczka z datą ubezpieczenia, lecz sam obiekt wzniesiono wcześniej. Ale inne publikacje – w oparciu o dokumentację w posiadaniu Pracowni Badań i Dokumentacji Zabytków w Białymstoku – podają rok 1898 [Praca zbiorowa, 2016].

Ryc. 13. Drewniany dom na ozdobne podmurówce;
fot. J. Świerzińska.

Fig. 13. Ornamented stone basement under an old timber house in Dolistowo;
source: J. Świerzińska.

Ryc. 14. Drewniany
spichrz z kamieniem
młyńskim użytym jako
przedproże;
fot. J. Świerzińska.

Fig. 14. A granary of log
construction with a mil-
lstone placed under the
ground sill;
source: J. Świerzińska.

Ryc. 15. Kamienna piwnica z początku XX wieku; fot. J. Świerbińska.

Fig. 15. A 90-year-old stone semi-basement;
source: J. Świerbińska.

Ryc. 16. Kamienna stodoła z początku XX wieku; fot. J. Świerbińska.

Fig. 16. A 90-year-old stone barn;
source: J. Świerbińska.

Ryc. 17. Kamienna obora fot. J. Świerzińska.

Fig. 17. A stone cowbarn; source: J. Świerzińska.

pędzany dwoma silnikami spalinowymi, a jeszcze później napędzany silnikiem elektrycznym.

Młyn ani żaden z domów, nawet tych najstarszych, nie zostały wpisane do rejestru zabytków; w rejestrze zabytków figuruje tylko wzniesiony w latach 1789-1791 kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca, ufundowany przez Izabelę Branicką i zaprojektowany przez Jana Zscherniga (na wzór kościoła w Bielsku Podlaskim zaprojektowanego wcześniej przez Szymona Bogumiła Zuga), ceglano-kamienny, będący jednym z najwcześniejszych obiektów neoklasycystycznych w regionie, a także kamienna dzwonnica z 1803 roku.

2.5. Ogrodzenia i mała architektura

We wsi dość często spotyka się jeszcze płoty sztachetowe. W przeszłości, to jest do XIX wieku, były one postrzegane jako przejaw aspiracji estetycznych i bielone, a w wieku XX malowane, zwłaszcza te od ulicy (od tylnych stron wiejskich siedlisk płoty wyplatano dawniej z wikliny, jeśli miały być szczelne dla drobiu, lub w przeciwnym razie wznoszono z poziomych żerdzi; płoty plecione zanikły wraz z upowszechnieniem się tartych desek). Obecnie to raczej ozdobny kształt zwieńczeń sztachet (wycinanych półokrągło lub ukośnie; ryc. 19), a nie ich barwa, stanowi o ich celowo nadanej estetyce.

Nieco nowszym zjawiskiem estetycznym okazały się ozdobne ogrodzenia metalowe, w tym ze stali zbrojeniowej (stawiane sporadycznie od lat siedemdziesiątych XX wieku; ryc. 20, 32 i 33). Od lat pięćdziesiątych pojawiały się ogrodzenia z profili stalowych (ryc. 22 i 23) oraz nieliczne żelbetowe (ryc. 21), obce wcześniejszej miejscowej tradycji estetycznej.

Wyrazistym zjawiskiem estetycznym są kapliczki przyuliczne. Ich opis wykracza jednak poza ramy niniejszej pracy.

3. ZJAWISKA I PRZYPADKI SZCZEGÓLNE

Poniższy opis wybranych zjawisk w zakresie estetyki architektonicznej we wsi Dolistowo oraz opis innych wytworów kultury materialnej w tejże wsi, rzutu-jących na jej estetykę, nie jest wyczerpujący. W zamierzeniu autorów wskazane przykłady mają jedynie stanowić sugestię do podjęcia dalszych badań, zanim opisane tu zjawiska i wytwory całkowicie zanikną.

3.1. Domy (wybrane przykłady)

Na posesji nr 14 zachował się dom z 1919 roku, drewniany zrębowy z gankiem frontowym, na którym to ganku wypisany jest na frontonie rok budowy (ryc. 9). Dom wzniesiono po pożarze, który rok wcześniej

Ryc. 18. Wiatrak holenderski z XIX wieku; fot. J. Świerzińska.

Fig. 18. A 19th-century windmill; source: J. Świerzińska.

Ryc. 19. Stara chałupa na siedlisku otoczonym płotem sztachetowym; fot. J. Świerzińska.

Fig. 19. An old log house fenced with pale fence; source: J. Świerzińska.

Ryc. 20. Płot ze stali zbrojeniowej; fot. J. Świerzińska.

Fig. 20. A fence made of reinforcement steel; source: J. Świerzińska.

Ryc. 21. Płot żelbetowy; fot. J. Świerzińska.

Fig. 21. A concrete fence; source: J. Świerzińska.

strawił pewną część wiejskiej zabudowy i może między innymi tym pożarem⁴ trzeba tłumaczyć brak jeszcze starszych budynków drewnianych (we wsi są jednak starsze budynki kamienne i ceglane). Pierwotnie dom pokryty był gontami, a po wojnie pokrycie wymieniono na blachę ocynkowaną, zachowaną do dziś.

Dom zachował oryginalne zdobienia elewacyjne, mianowicie ozdobne boniowe obicia naroży, opaski okienne i nadokienniki (tak zwane *korony*), deski gzymsose, utracił natomiast szalowanie zrębu (zachowano szalowanie frontonu szczytowego).

Budynek od wielu lat nie jest już zamieszkały i obecnie służy za spichrz (ryc. 24 i 25). Wnętrza pozostałych pomieszczeń (oprócz pokazanych na ryc. 24 i 25) pozostały nieco lepiej zachowane (ryc. 26), choć brak już niektórych mebli i oryginalnego ozdobnego sufitu z frezowanych desek, zdemontowanego w latach czterdziestych XX wieku, wzmiankowanego przez właścicieli domu w wywiadzie.

Natomiast na siedlisku pod numerem 26 zachował się drewniany dom z 1922 roku, zrębowy na podmurówce kamiennej, oszalowany, z charakterystycznymi deskowymi zdobieniami naroży, wtórnie przebudowany w latach sześćdziesiątych XX wieku (ryc. 27). Dach dwuspadowy pierwotnie kryty słomą,

później – podczas wspomnianego remontu – przekryty eternitem; zresztą wymieniono wówczas także piec i zmodernizowano komin.

Obecnie dom ma bardzo ciekawy rozbudowany system piecowo-kominowy z wędzarnią przykominiową (ryc. 28), jednopaleniskowym dwuścianówkowym kaflowym piecem kuchenne-ogrzewczym i osobnym piecem ogzewczym, gdzie oba piece połączone są ze wspólnym kominem za pomocą poziomego podsufitowego leżaka dymowego przecinającego się (jego część z drzwiczkami wyczystkowymi widoczna jest także na ryc. 28, w tle).

Mimo późniejszej przebudowy wnętrze domu wciąż jeszcze obfituje w stare elementy wystroju i dawne sprzęty: kosze słomiane, maselnice (cylindry do ubijania masła; fig. 29), beczki, kufry itp., a także stare meble. Część takich sprzętów, od dawna już nieużywanych, przechowywana jest na strychu (ryc. 30).

Informacje pozyskane od mieszkańców wsi w anonimowych wywiadach potwierdzają, że powyższy przypadek jest dość reprezentatywny: także inne najstarsze drewniane domy z trzeciej dekady XX wieku miały pierwotnie prostsze rozplanowania, mniej pieców (zwykle jeden ceglany lub ceglano-kaflowy), dachy cztero- lub dwuspadowe kryte słomą, natomiast

⁴ Duży pożar, który objął 50 gospodarstw, wydarzył się w roku 1906 i został odnotowany w „Kurjerze Litewskim” nr 173 z 3 (16) sierpnia 1906 r. Natomiast informacji o pożarze z 1918 roku nie odnotowują źródła historyczne, niemniej powtórzyło ją kilku respondentów.

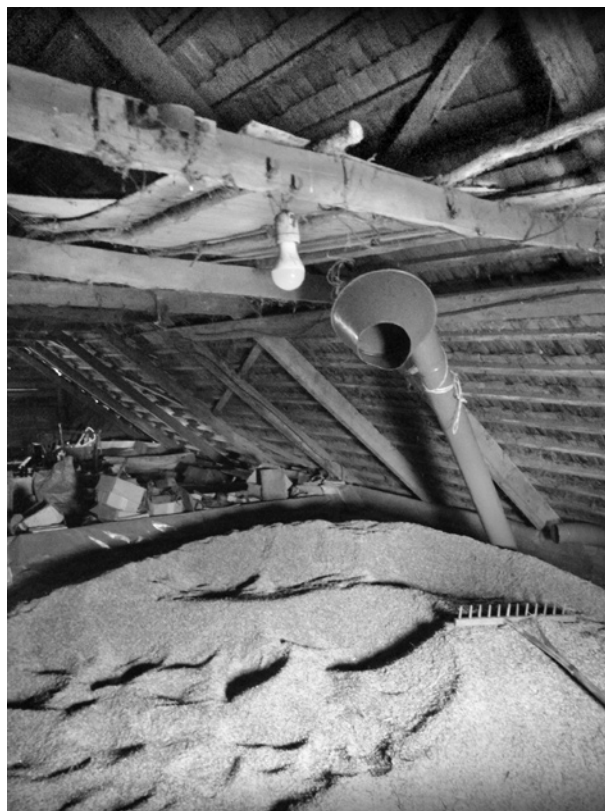

Ryc. 22 i 23. Drewniany dom zrębowy z 1919 roku z oryginalnymi zdobieniami elewacyjnymi; fot. J. Świerzińska.

Fig. 22 and 23. An old log house (built in 1919) with its original façade adornments; source: J. Świerzińska.

Ryc. 24. Wnętrze drewnianego domu z 1919 roku, obecnie użytkowane jako spichrz;
fot. J. Świerzińska.
Fig. 24. The old log house (built in 1919) as a granary;

Ryc. 25. Strych drewnianego domu z 1919 roku;
fot. J. Świerzińska.
Fig. 25. An old log house (built in 1919) as a granary – the garret;
source: J. Świerzińska.

Ryc. 26. Dawna kuchnia w drewnianym domu z 1919 roku z częściowo zachowanymi meblami;
fot. J. Świerzińska.
Fig. 26. The kitchen in the old log house;
source: J. Świerzińska.

Ryc. 27. Dom z 1922 r., częściowo zmodernizowany;
fot. J. Świerzińska.
Fig. 27. Another old log house (built in 1922);
source: J. Świerzińska.

Ryc. 28. Wędzarnia kominowa w domu z 1922 roku;
fot. J. Świerzińska.

Fig. 28. A smoke chamber in the old log house;
source: J. Świerzińska.

Ryc. 29. Stare sprzęty w domu z 1922 roku;
fot. J. Świerzińska

Fig. 29. Old household equipment;
source: J. Świerzińska.

Ryc. 30. Strych domu z 1922 roku; fot. J. Świerzińska.
Fig. 30. A garret in the old log house; source: J. Świerzińska.

Ryc. 31-34. Stare ganki i werandy; fot. J. Świerzińska.
Fig. 31-34. Old porches; source: J. Świerzińska.

w latach pięćdziesiątych, sześćdziesiątych lub później, gdy zamieszkująca dany dom rodzina stawała się coraz liczniejsza (i często zamożniejsza), wewnątrz dzielono, tworząc dwa mieszkania lub po prostu zwiększano liczbę izb, dostawiano i rozbudowywano piece, wykorzystując estetykę białych kafli kwadratowych, niekiedy (lecz nie zawsze) wydzielano łazienkę i dostawiano na strychu lub na parterze wędzarnię, wymieniano też zewnętrzne oszalowania, dodając lub wymieniając ornamentykę, zmieniano przekrycie dachu na niepalne i niekiedy modyfikowano jego geometrię, tak iż obecnie wszystkie stare domy drewniane w tej wsi mają dachy dwuspadowe z prostymi szczytami mniej lub bardziej ozdobnie szalowanymi. Nieużywane sprzęty przechowywano na strychach.

Na posesji nr 54 zachował się inny interesujący drewniany dom, ustawiony szczytem do ulicy, mający wyciętą na frontonie datę fundacyjną 1945 (ryc. 11). Jest to data modernizacji, sam bowiem zrąb postawiono w roku 1922. Data sama w sobie stanowi element zdobniczy i wchodzi w skład konceptu ornamentyki domu. Zachowanie tejże daty przez siedem i pół dekady poświadcza trwałość deskowych zdobień starannie wyciętych w grubych sosnowych deskach, aczkolwiek wiadomo, że podobne zdobienia wykonane z cieńszych desek (często spotykane w całej wschodniej części województwa podlaskiego) niszczały i musiały być wymieniane już po około półwieczu.

3.2. Addycje

Niektóre domy mają ozdobne werandy i ganki (ryc. 9, 10, 20 oraz 31-35), do starszych domów zwykle dostawione wtórnie, a w przypadku domów powstających od połowy lat trzydziestych XX wieku wznoszone wraz z domem.

Ganki i werandy niemal zawsze były dostawiane na osi domu (wyjątkiem jest dom na ryc. 35). Mają one konstrukcję szkieletową, a zdobnictwem swych środkowych i dolnych partii często naśladują formy architektury murowanej: płyciny przypominają boniowania (ryc. 32), a frezowanie słupków czasami naśladuje kamienne kolumny (ryc. 9) lub słupy. W przypadku werand spotyka się czasami przeszklenia witrażowe z użyciem licznych, niekiedy wzorzystych i barwnych, szybek. Werandy ozdabiano dawniej firanami i zasłonami i utrzymywano jako ozdobę paradnego wejścia, natomiast ewentualne ganki półotwarte miewały wewnątrz po dwóch stronach ławy, na których siadywano w letnie dni. Od ponad dekady postępuje estetyczna dewaluacja tych addycji.

Reliktami dawnej zagęszczonej zabudowy przedkomasacyjnej⁵ są znajdujące się na bardzo wąskich działkach domy z dobudowanymi na ich przedłużeniu kolejnymi domami (ryc. 36) lub dobudówkami gospodarczo-inwentarskimi (ryc. 37), nakryte wspólnym dachem, tak iż cały budynek jest wąski, za to bardzo długi. Takie budynki przypominają tak zwane

Ryc. 35. Dom z werandą sytuowaną asymetrycznie; fot. J. Świerzińska.
Fig. 35. A house with side porch; source: J. Świerzińska.

⁵ Rada scaleniowa została powołana w Dolistowie Starym 29 listopada 1933 roku, a prace scaleniowe zakończono 21 lutego 1936 roku [wg A. Studniarek, P. Borowik 2011, s. 112, 121].

Ryc. 36. Dom wydłużony bliźniaczy z wczesnych lat powojennych; fot. J. Świerzińska.
Fig. 36. A semi-detached elongated house; source: J. Świerzińska.

Ryc. 37. Dom wydłużony z addycją gospodarczą; fot. J. Świerzińska.
Fig. 37. An elongated house; source: J. Świerzińska.

Ryc. 38. Dom o zdobieniach właściwych dla lat dwudziestych XX wieku; fot. J. Świerzińska.
Fig. 38. A house with adornments specific for the 1920s; source: J. Świerzińska.

zagrody wydłużone typu bielsko-hajnowskiego (znane z okolic Bielska Podlaskiego, Hajnówki i Białowieży i po raz pierwszy opisane w 1961 roku przez Jerzego Czajkowskiego), lecz geneza ich bardzo wydłużonych rozplanowań jest tu inna, zresztą nowsza, raczej późno-dziewiętnastowieczna, zaś zachowane po dziś dzień budynki tego typu mają już metrykę dwudziestowieczną.

4. AKTUALNA OCHRONA KONSERWATORSKA I PLANISTYCZNA

Zbadano stopień i zakres ochrony konserwatorskiej i pozakonserwatorskiej cennych kulturowo obiektów budowlanych w Dolistowie.

4.1. Ochrona konserwatorska

W 2020 roku wojewódzka ewidencja zabytków uwzględniała w gminie Jaświły 45 obiektów, w tym pięć w Nowym Dolistowie (trzy kapliczki oraz piwnicę w zagrodzie nr 16 i lamus w zagrodzie nr 43) i sześć w Dolistowie Starym (tylko obiekty sakralne i cmentarne). Natomiast do wojewódzkiego rejestru zabytków w przypadku Dolistowa wpisano tylko kościół (nr rej. A-510 z 20.10.1966) i kaplicę cmentarną (nr rej. A-8 z 31.12.1999). Zatem w przypadku budynków niesakralnych i niesepulkralnych ochrona konserwatorska praktycznie tu nie funkcjonuje, bo faktyczna ochrona (gwarantowana prawnie wpisem do rejestru zabytków) w ogóle nie objęła zabudowy zagrodowej Dolistowa, a ochrona informacji o budynku (do której sprowadza

się wpis do wojewódzkiej ewidencji) objęła tylko lamus i jedną z piwnic.

4.2. Ochrona planistyczna

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Jaświły z 2017 roku oraz miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obejmujący całą gminę (z 2002 roku, ze zmianami z 27 lipca 2017 roku) uwzględniają ochronę planistyczną również kilku cennych obiektów budownictwa zagrodowego, oprócz wspomnianych wyżej obiektów podlegających ochronie konserwatorskiej. Te dodatkowe obiekty (uwzględnione też w gminnej ewidencji zabytków) są zlokalizowane w zagrodzie nr 16 w Nowym Dolistowie, a są to: dom z oborą, dwa drewniane spichlerze i dwie piwnice. Jako że są one datowane na koniec XIX wieku, wydaje się, że właśnie cezura czasowa była tu podstawą wyboru wymienionych obiektów.

4.3. Inne działania konserwatorskie lub dokumentacyjne

Od 2005 roku w województwie podlaskim organizowany jest coroczny Konkurs na Najlepiej Zachowany Zabytek Wiejskiego Budownictwa Drewnianego w Województwie Podlaskim (organizatorzy to Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu i Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, a patronat sprawują Generalny Konserwator Zabytków i Portal Informacyjny Województwa Podlaskiego Wrota Podlasia). Zgłoszenia do konkursu nadsyłają właściciele starych budynków, niekoniecznie objętych jakkolwiek formą ochrony. Zatem udział w tymże konkursie budynków zgłoszonych przez właścicieli z danej gminy lub miejscowości można uważać za miernik lokalnego pietyzmu wobec zabytkowej substancji budowlanej lub przeciwnie – brak takowych zgłoszeń może oznaczać niedocenianie lub nieświadomość względem cennego dziedzictwa budowlanego (zob. J. Szewczyk 2011, s. 133-139; J. Szewczyk 2017, s. 9-24).

Do trzeciej edycji konkursu zgłoszono wspomniany już drewniany wiatrak typu holenderskiego z 1870 roku (ryc. 18). W zasadzie brak było zainteresowania konkursem ze strony właścicieli innych nieruchomości.

4.4. Wnioski na temat zakresu ochrony cennych kulturowo obiektów budowlanych Dolistowa

Pietyzm wobec dolistowskiego dziedzictwa architektonicznego przejawia się tylko w ochronie obiektów sakralnych (w tym także cmentarnych), natomiast poza jedną zagrodą (docenioną za ponadstuletni wiek jej zabudowań) brak jest działań dokumentacyjnych lub konserwatorskich w odniesieniu do licznych tu bar-

dzo interesujących dwudziestowiecznych budynków mieszkalnych i zagrodowych.

5. WYWIADY

Podczas badań terenowych przeprowadzono serię wywiadów z mieszkańcami wsi, prosząc o wypowiedzi reminiscencyjne, zwłaszcza o wspomnienia dotyczące powstawania i remontów najstarszych domów. Respondenci nie zawsze podawali personalia, toteż – a także z uwagi na obecne uwarunkowania prawne – poniżej cytujemy (na prawach materiału źródłowego) wybrane wypowiedzi anonimowo, zachowując wszakże bez poprawek ich oryginalny styl.

Wywiad I:

– W roku 1918 był pożar w Dolistowie, cała wioska spłonęła. I wtedy mówi się że Niemiec dał drzewa, ale co to znaczy to ja mocno się zastanawiam. Może i dał, z naszych lasów wyciął, to i może i dał. No i gospodarze byli zamożni wtedy, młodzi i wybudowali taki piękny dom, ale szczęścia to w nim nikt nie zaznał. Budowniczy nazywał się Sikora, mieszkał tam od kościoła z tamtej strony. (...) Wyrżnięcia w drzewie były wycinane piłką. Tam taki ładny sufit był w pokoju, no ale jak wywieźli w 1941 do Rosji, to najpierw rzucili się sąsiedzi, dobrzy ludzie, zabrać co można. Wywieźli na daleki Sybir, matkę, babcię i ciocię, a po wojnie jak wrócili to podremontowali, ale i tak sufitu nie mieli możliwości. Może majster by się znalazł, może nie, na luksus trzeba było pieniędzy.

– Co to był za sufit?

– Połączenia takie ładne, na końcu deski były frezy, jak te deski się złączały to te frezy na każdej desce było widać, nie pamiętam to było bardzo dawno. A jak już zrobili po wojnie to już bez. Podobny jeszcze jest w Zabieli (...) tylko tam też nikt już nie mieszka. Nie wiem, czy dom ten sam, ale też podobnie ma takie zdobienia. (...) Jak mogę to remontuję. Ludzie podziwiają, jaka by wycieczka nie była, to stają i obfotografują.

– Teraz na budynku jest blacha, a jakie było pokrycie wcześniej?

– Gonty

– W którym roku dom został przekryty?

– To już po wojnie trzeba było. Tutaj gdzie ten chlew stoi, to tutaj był schron ruski, ruskie postawili, i ten schron postawili, a potem jak Niemcy nacierali, to oni rozwalili ten schron, i jeszcze są schrony tam, tak daleko w polu, i tamte schrony żeby rozszczępić zniszczyć, a tu żeby jak najwięcej zniszczyć wokoło, no i jak to się rozerwało, to ten gont bardzo uszkodzony był, znaczy nie gont tylko cały dom. No to tych schronów

dużo było, jeszcze tu leżą za ulicą u nas, to ja tu wiele pobił, tylko ten drugi schron był. To od samych działań wojennych to może tutaj takich wielkich zniszczeń nie było. Tutaj gdzie było Dolistowo był jeden front, tu stali ruskie, a siedem kilometrów „na górach” stali Niemcy i jedne tak w drugich. A jeszcze tu tak podjechać 400 metry to młyn stoi, to tego młyna nie zniszczyli, bo to był, jak to się nazywa po wojskowemu – namiar, że jak te strzelają, to tam ktoś pilnuje, że tam dobrze. To potem przez telefon, czy jakoś, bo nie było radiostacji kiedyś, to przez telefon mówi 20 metry do tyłu, albo 20 do przodu – punkt zerowy. No i tak nasz dom zniszczyli, a tu najgorzej, bo ten schron, bo wiadomo jak taki ogrom to kila samochodów oni wstawiali w ten schron materiałów wybuchowych i to jak rozniosło, to to było na drodze i był taki fragment. I jak przyjechali z Rosji to tak kleili, kleili żeby było gdzieś mieszkać.

– Czy przeprowadzono przebudowy domu?

– Nie. Jak było tak i jest dzisiaj. Nic nie było tylko zmieniane pokrycie i okna były, woda była zakładana i prąd, ale to nie chodzi że metry dobudowa, rozbudowa, w ten sposób. A podłogi drewniane.

Wywiad II:

– Ciotka (...) opowiadała, był nowiutki słomą kryty, postawiony i on był 4 metry dłuższy od tego. Funkel nówka dwuletni był postawiony, i piorun jak dał w siedmiu miejscach - chmurka wyszła i jak w siedmiu miejscach, i nie było straży niczego, to cała wieś się spaliła. I to był dom po domu stawiony. To dwa lata, trzy tam w świronku podłoga popalona mieszkali. No bo kiedyś wioska to nie była tak jak tutaj. Było gęściutko, u mnie tutaj to było jeszcze siedmiu gospodarzy tu mieszkało. I słomą było kryte wszystko i poszła cała wieś.

– A te okiennice z charakterystycznym zdobieniem, które pojawiają się w jeszcze kilku domach we wsi?

– Tak to mój kuzyn, bo tu przyszedł mojej babci brat rodzony i on stawiał domy. (...) Od temperatury, jak południe to zawsze był zamykane, że to słońce – żaluzje tutejsze. [Okiennice] zawsze w południe to było zamykane. W wojnę było dobrze, bo jak zaciemnienie, że światła nie można było palić. Okiennica nie ma gwoździ, tylko na kołki drewniane, tak samo okna – wyjmujesz kołki, rozkładasz i szybko wyciągasz, bo kiedyś nie było gwoździ.

– Czym dom był najpierw kryty?

– Gontem

– A w późniejszym okresie?

– Po wojnie był, dachówką czerwoną. Był najpierw gontem, bo jak dom wysadzali, to dom podskoczył, bo tąpnięcie było, że jak dachówka i na łatach i pierwszy rząd wokół wszystko na ziemi leżało. Schro-

ny za ulicą były, a u Janika też był. Tu była pierwsza linia, druga linia. Tak tato opowiadał, bo jak wojna się zaczęła to miał 17 lat, to już nie taki mały tam był.

– Czy był tu piec kaflowy?

– Był, na dzień obecny nie ma. Już tutaj każdy się przerzucił.

– Czy w domu jest piwnica, czy tylko te piwnice kamienne, które można zobaczyć na zewnątrz?

– Nie, u nas to tylko taka malutka. U nas to tylko taka na stoiki i przetwory, to tutaj jest ta piwnica, a na zewnątrz kamienna - tutaj i za ulicą.

– Co można powiedzieć o wykończeniu domu?

– Kożuchowany był, to tato mówił, kożuchował, to jak same dyle bez desek były. Pomalowany był na zielono, ale później szalówkę dali. Jak Niemcy z Goniądza jechali to komisarz przyjechał bryczką do domu i się zastanawiał wysadzać czy zostawiać. Niemcy lubili żeby był ład i porządek, pochwalili. I dom zostawili.

– Czyli dom był koloru zielonego.

– Tak, jak nie był kożuchowany, tylko same te dyle, to na zielono był pomalowany.

6. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

6.1. Podsumowanie

Badania terenowe przeprowadzone w marcu 2019 roku w Dolistowie Starym i Dolistowie Nowym, poprzedzone wstępnymi poszukiwaniami terenowymi w gminie Jaświły, ujawniły liczne reliktove zjawiska w zakresie organizacji przestrzeni wsi, rozplanowań siedlisk, rozplanowań, konstrukcji i estetyki budynków, zwłaszcza domów. Zarejestrowano między innymi:

- sporadycznie występujące bardzo wąskie i bardzo długie działki siedliskowe (świadczące o silnym zagęszczeniu dawnej zabudowy z czasów przedkomasacyjnych, to jest sprzed 1936 roku) ze znajdującymi się na nich mocno wydłużonymi budynkami mieszkalno-gospodarskimi;
- zagrody wielobudynkowe o zatomizowanej strukturze, złożone z licznych, lecz bardzo niewielkich budynków: chałup, chlewów, piwnic, szop, spichrzy;
- budynki wzniesione z użyciem różnych materiałów lokalnych, w tym liczne piwnice, chlewy i stoły z głazów narzutowych i kamienia polnego;
- budynki odzwierciedlające krótkotrwałe tendencje estetyczne i rozwiązania technologiczne właściwe swym czasem, na przykład obiekty o ścianach ze zdobionych pustaków cementowych własnej produkcji (charakterystyczne dla lat sześćdziesiątych XX wieku);
- domy o archaicznych rozplanowaniach, w tym szerokofrontowe z sienią na osi (potocznie zwa-

ne domami *typu dworkowego*) oraz domy z dookołopieczną amfiladą pomieszczeń i sypialnym alkierzem wydzielonym przez ścianówkę (jest to pochodna rozplanowania właściwego dla *domu-trojaka*, powstałego w XIX wieku na pograniczu podlasko-mazowieckim);

- różne sposoby zewnętrznego zdobienia ścian domów właściwe różnym okresom od końca XIX wieku po czasy współczesne, przy czym zewnętrzne zdobnictwo wielu domów pozostaje nadal bardzo wyraziste;
- liczne inskrypcje fundacyjne na szczytach budynków,
- liczne addycje: dobudówki, ganki, werandy, stawiane wraz z budynkiem lub dostawiane później, dobrze zachowane i często bogato zdobione;
- liczne przykłady modernizacji domów lub innych budynków z zachowaniem elementów reliktowych (na przykład: kamień młyński pod spichrzem; stary drewniany dom wtórnie wyniesiony i posadowiony na co najmniej metrowej wysokiej murywanej suterenie; nieużywane lecz zachowywane rozbudowane piece kaflowe i wędzarnie kominowe);
- analogicznie, liczne przykłady unowocześnienia wnętrza domów z zachowaniem starych mebli, kufrów i sprzętów, a także dawnych tradycji estetycznych (na przykład pospolity tu nadmiar firan, zasłon, serwet, narzut, chodników i innych tekstylnych elementów wystroju wnętrza).

Każda z tych kategorii jest licznie reprezentowana. W wywiadach ustnych uzyskano też informacje o niezachowanych już wytworach miejscowej kultury architektonicznej i estetycznej (na przykład takich jak sufit kasetonowy w jednym z domów, wprawdzie już niezachowany, lecz będący po dziś dzień tematem wspomnień i dumy właścicieli).

6.2. Ocena skali problemu

Podczas prac w terenie obserwowano aktualnie prowadzone przedsięwzięcia budowlane (kilka) i remontowe (według naszej oceny kilkadziesiąt w rozpoczynającym się sezonie 2019 roku). Zaś respondenci niekiedy wspominali o niedawnych remontach i o bieżących potrzebach remontowych. Wszystko to świadczy o sile przemian zagrażających dawnemu kształtowi wsi i jej dawnej estetyce. Przewidujemy, że za około dekadę opisane tu relikty architektoniczne w większej części zanikną.

Niniejszy artykuł jest więc zaczątkiem postulowanej przez nas próby utrwalenia wiedzy o reliktach architektonicznych Dolistowa i ich waloryzacji oraz podstawą niepodjętej jeszcze dyskusji o celowości i możli-

wościach ich ochrony. Ile obiektów architektonicznych lub ich części zasługuje na objęcie uwagą, próbę oceny i dyskusję nad celowością ich ochrony? Trudno powiedzieć, nie podjąwszy próby badań wewnątrz budynków, zwłaszcza domów, gdzie być może kryją się na przykład stare piece kaflowe, dawne meble i ciekawe elementy aranżacji wnętrza. Udało się uzyskać zgodę właścicieli na inspekcję tylko kilku budynków i każdy z nich okazał się interesujący. Natomiast ogląd z zewnątrz zabudowań Dolistowa Nowego i Dolistowa Starego ujawnił, że na około 200 siedliskach znajduje się około trzykrotnie tyle obiektów architektonicznych, wśród których jest około 90 obiektów z kamienia (z tej liczby ponad połowa z bardzo masywnych i starannie łupanych głazów narzutowych; nie wliczamy tu kamiennych fundamentów pod domami), drugie tyle starych drewnianych domów szalowanych i zdobionych według mody zdobniczej z pierwszej połowy XX wieku (por. też ryc. 28), około 20 starych spichrzy drewnianych, około 20 70-letnich budynków o ścianach ozdobnie fakturowanych dzięki zastosowaniu zdobionych pustaków cementowych. W samym tylko Dolistowie Starym 45 domów ma werandy lub ganki, a z tej liczby jedna czwarta ganków lub werand ma dużą wartość estetyczną. Łącznie zapewne około 150 budynków wartych jest objęcia dyskusją konserwatorską, a z tej liczby istotna część zapewne godna byłaby ochrony, jeśli nie z odgórnego przymusu konserwatorskiego (tj. nie poprzez mechanizm wpisu do rejestru zabytków), to poprzez działania oddolne, społeczne, poprzez zachęty, poprzez mechanizm dobrego przykładu, zapoczątkowany staraniami niektórych mieszkańców o odnowę posiadanych przez nich najcenniejszych obiektów.

6.3. Wnioski i postulaty badawcze

Godne przyszłej uwagi badawczej wydają się między innymi następujące zagadnienia (z których każde można rozwinąć trojako: w ujęciu inwentaryzacyjnym, interpretacyjnym i konserwatorskim):

- dawne budownictwo z kamienia w Dolistowie;
- drewniane spichrze dolistowskie;
- sklepione piwnice kamienne w Dolistowie;
- zewnętrzna ornamentyka dolistowskich domów w ujęciu historycznym (z próbą wyodrębnienia mód zdobniczych właściwych poszczególnym okresom);
- wewnętrzny wystrój dolistowskich domów w ujęciu historycznym i jego aktualnie zachowane relikty;
- werandy i ganki jako zjawisko architektoniczne w Dolistowie;

- urządzenia piecowo-kominowe w domach wiejskich Dolistowa (klasyfikacja, specyfika, zachowanie);
- ornamentyka pustaków betonowych w budownictwie Dolistowa.

LITERATURA

1. **Dolistowska M. (1997)**, *Z dziejów fundacji Pani Krakowskiej – kościół w Dolistowie Starym*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego”, z. 3, s. 76-93.
2. **Maroszek J. (2004)**, *Jaświły. Dzieje obszaru gminy do końca XVIII wieku*, Wydawnictwo PRYMAT + Urząd Gminy w Jaświłach, Białystok.
3. **[Praca zbiorowa] (2016)**, *Cenne obiekty architektoniczne z terenu Lokalnej Grupy Działania „Fundacja Biebrzańska”*, Elkam + LGD Fundacja Biebrzańska, Różanystok.
4. **Studniarek A., Borowik P. (2011)**, *Jaświły. Z dziejów obszaru gminy w XIX i XX wieku*, Urząd Gminy w Jaświłach, Białystok-Jaświły.
5. **Szewczyk J. (2011)**, *Organizacje pozarządowe w ochronie krajobrazu. Przykłady z obszaru Białostoczczyzny*, [w:] H. Łapińska (red.), *Europa, region, turystyka: Specyfika przestrzeni regionalnej*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.
6. **Szewczyk J. (2017)**, *Ochrona drewnianego budownictwa na Białostoczczyźnie: prywatne skanseny, prywatni stolarze i rola NGO*, [w:] A. Gawęł, K. Radłowska, P. Sianko (red.), *Drewniane budownictwo w krajobrazie Podlasia: dobre praktyki*, Podlaskie Muzeum Kultury Ludowej, Wasilków.

Badania zostały zrealizowane w ramach pracy nr WZ/WA-IA/2/2020 w Politechnice Białostockiej i sfinansowane z subwencji badawczej przekazanej przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Podziękowania. Autorzy dziękują panu Przemysławowi Borowikowi, historykowi związanemu z badanym regionem, za udostępnienie wybranych informacji i merytoryczną konsultację artykułu.